

SHEVAGA XOS LEKSIKANING KOMMUNIKATIV VAZIFALARI: O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA

Jalolova Kamola Malikovna

Qarshi Davlat Texnika Universiteti, assistant

e-mail: kamolajalolova5@gmail.com

Telefon: +998906697113

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada o‘zbek va ingliz tillarida shevaga xos leksikaning kommunikativ vazifalari sotsiolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda sheva birliklari faqat hududiy til hodisasi sifatida emas, balki ijtimoiy identitetni ifodalovchi, nutq jarayonini tartibga soluvchi va kommunikativ strategiyalarni shakllantiruvchi muhim lingvistik vosita sifatida ko‘rib chiqiladi. Olingan natijalar ingliz tilida shevaga xos birliklar ko‘proq ijtimoiy guruhlar bilan, o‘zbek tilida esa hududiy va madaniy identitet bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar

Sheva leksikasi, kommunikativ vazifa, sotsiolingvistika, ijtimoiy identitet, dialekt, pragmatika, o‘zbek tili, ingliz tili

Аннотация

В данной научной статье с социолингвистической точки зрения анализируются коммуникативные функции диалектной лексики в узбекском и английском языках. В исследовании диалектные единицы рассматриваются не только как территориальное языковое явление, но и как важное лингвистическое средство, выражающее социальную идентичность, регулирующее процесс речи и формирующее коммуникативные стратегии. Полученные результаты показывают, что в английском языке диалектные единицы в большей степени связаны с социальными группами, тогда как в узбекском языке — с территориальной и культурной идентичностью.

Ключевые слова

диалектная лексика, коммуникативная функция, социолингвистика, социальная идентичность, диалект, прагматика, узбекский язык, английский язык.

Annotation

This scientific article analyzes the communicative functions of dialect-specific lexis in Uzbek and English from a sociolinguistic perspective. The study considers dialectal units not only as a territorial linguistic phenomenon, but also as an important linguistic tool that expresses social identity, regulates speech processes, and shapes communicative strategies. The findings indicate that in English, dialectal features are more closely associated with social groups, whereas in Uzbek they are more strongly linked to regional and cultural identity.

Keywords

dialectal lexis, communicative function, sociolinguistics, social identity, dialect, pragmatics, Uzbek language, English language.

Kirish

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

Til va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik sotsiolingvistikaning asosiy tadqiqot obyekti hisoblanadi. Sotsiolingvistika XX asrda shakllanib, tilning ijtimoiy tabiatini o'rganishga yo'naltirilgan fan sifatida rivojlandi [2]. Ushbu fan doirasida sheva leksikasi muhim o'rin tutadi, chunki u nafaqat tilning hududiy variantlarini, balki ijtimoiy qatlamlar, yosh guruhlari va madaniy muhitni ham aks ettiradi [3].

Shevaga xos leksika – bu ma'lum hudud yoki ijtimoiy guruhga xos bo'lgan so'zlar va iboralar majmuasidir. Ular nutqda kommunikativ vazifalarni bajarib, suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabatni belgilaydi, yaqinlik yoki masofani ifodalaydi va ijtimoiy identitetni ko'rsatadi [1].

So'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida sheva birliklari ko'proq submadaniyat va ijtimoiy guruhlar bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilida ular hududiy-madaniy identitetni ifodalashda muhim rol o'ynaydi [1]. Shu sababli mazkur maqolada shevaga xos leksikaning kommunikativ vazifalari qiyosiy asosda o'rganiladi.

Metodologiya

Tadqiqot quyidagi metodlar asosida olib borildi:

- qiyosiy-tahliliy metod – o'zbek va ingliz tillaridagi sheva birliklarini solishtirish;
- struktur-semantik tahlil – leksik birliklarning ma'no qatlamlarini aniqlash;
- sotsiolingvistik yondashuv – ijtimoiy omillar ta'sirini o'rganish;
- kontekstual tahlil – real nutq jarayonida qo'llanishini aniqlash.

Empirik material sifatida ingliz tilining korpus manbalari hamda o'zbek tilining dialektologik tadqiqotlari va og'zaki nutq namunalari foydalanildi [1].

Natijalar

Tadqiqot natijasida quyidagi asosiy holatlar aniqlandi:

Birinchi, shevaga xos leksika kommunikativ jarayonda identifikatsiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Masalan, ingliz tilidagi *y'all* yoki *ain't* birliklari ijtimoiy guruhga mansublikni bildiradi, o'zbek tilida esa hududiy birliklar orqali kelib chiqish aniqlanadi [1].

Ikkinchi, sheva birliklari nutqda yaqinlik va norasmiylikni ifodalash vositasi sifatida qo'llanadi. Masalan, o'zbek tilida qarindoshlik terminlari (“aka”, “opa”) keng qo'llanilishi kommunikativ iliqlikni kuchaytiradi [4].

Uchinchi, sheva leksikasi ekspressivlikni oshiradi. Ular orqali nutqda emotsional rang-baranglik yuzaga keladi va ma'no kuchayadi [1].

To'rtinchi, sheva birliklari kommunikativ strategiyani shakllantiradi. Ular yordamida gapiruvchi o'z nutqini suhbatdoshga moslashtiradi.

Tahlil va muhokama

Shevaga xos leksikaning kommunikativ vazifalarini chuqur tahlil qilish zamonaviy sotsiolingvistika doirasida til va jamiyat o'rtasidagi murakkab o'zaro munosabatlarni ochib berishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sheva birliklari oddiy hududiy farqlanish elementi emas, balki ko'p qatlamli pragmatik, ijtimoiy va madaniy funksiyalarni bajaruvchi faol lingvistik vositadir. Bu holat tilning asosiy kommunikativ vazifasi – fikr almashish va ijtimoiy aloqa vositasi sifatida xizmat qilish xususiyati bilan bevosita bog'liq [8].

Avvalo, shevaga xos leksikaning kommunikativ tizimdagi o'rni uning identifikatsiya funksiyasi bilan belgilanadi. Sotsiolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, har qanday til birliklari, xususan, dialektal leksika insonning ijtimoiy va hududiy mansubligini ifodalovchi belgilar tizimi sifatida xizmat qiladi [6]. O'zbek tilida sheva birliklari ko'pincha hududiy identitetni aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, Farg'ona, Xorazm yoki Qashqadaryo shevalariga xos leksik birliklar orqali nutq egasining kelib chiqishi aniqlanishi mumkin. Ingliz tilida esa bu jarayon ko'proq ijtimoiy guruhlar bilan bog'liq bo'lib, sheva birliklari yoshlar, submadaniyatlar yoki kasbiy guruhlar identitetini aks ettiradi [6].

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

Bu yerda muhim jihat shundaki, sheva leksikasi faqat passiv identifikator emas, balki faol kommunikativ strategiya vositasidir. Gapiruvchi ma’lum vaziyatda ongli ravishda sheva birliklarini tanlab, o’zining ijtimoiy pozitsiyasini yoki suhbatdosh bilan bo’lgan munosabatini ifodalaydi. Masalan, norasmiy suhbatda sheva birliklaridan foydalanish yaqinlikni kuchaytirsa, rasmiy vaziyatda adabiy tilga o’tish ijtimoiy masofani saqlashga xizmat qiladi.

Ikkinchi muhim jihat – shevaga xos leksikaning kommunikativ moslashuv (accommodation) funksiyasidir. Tilshunoslikda bu hodisa suhbatdoshlar o’z nutqini bir-biriga moslashtirishi bilan izohlanadi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, muloqot jarayonida shaxs o’z nutqini suhbatdoshning til variantiga yaqinlashtirish orqali kommunikativ samaradorlikni oshiradi [2]. O’zbek tilida turli hudud vakillari suhbatda umumiy variantga o’tishi yoki aksincha, yaqinlikni ifodalash uchun shevaga murojaat qilishi kuzatiladi.

Ingliz tilida bu hodisa ayniqsa ko’p madaniyatli jamiyatlarda yaqqol namoyon bo’ladi. Masalan, turli etnik guruh vakillari o’z nutqida dialektal birliklarni qo’llash orqali o’zaro moslashadi. Bu esa sheva leksikasining kommunikativ moslashuvdagi muhim rolini ko’rsatadi.

Uchinchi jihat – sheva birliklarining ekspressiv-pragmatik funksiyasidir. Til faqat axborot uzatish vositasi emas, balki hissiyot va munosabatni ifodalovchi vosita hamdir. Shevaga xos leksika aynan shu jihatdan katta imkoniyatlarga ega. Tadqiqotlarga ko’ra, dialektal birliklar nutqda konnotativ ma’noni kuchaytiradi va ifodani yanada ta’sirchan qiladi [6].

Masalan, o’zbek tilida “jonim”, “aka”, “opa” kabi so’zlarning shevaga xos variantlari nutqda iliqlik va samimiylilikni kuchaytiradi. Ingliz tilida esa slang va dialektal birliklar emotsional rang-baranglikni oshiradi. Bu holat sheva leksikasining pragmatik yukini yaqqol ko’rsatadi.

To’rtinchi jihat – shevaga xos leksikaning ijtimoiy masofani boshqarish funksiyasidir. Til birliklari orqali insonlar o’zaro munosabat darajasini belgilaydi. Sotsiolingvistik tadqiqotlarda bu hodisa “style shifting” yoki “register variation” sifatida izohlanadi.

Rasmiy vaziyatlarda adabiy til ustun bo’lsa, norasmiy vaziyatlarda sheva birliklari faol qo’llaniladi. Bu esa kommunikativ muhitga moslashishning muhim mexanizmi hisoblanadi. Masalan, ish uchrashuvida adabiy til qo’llansa, do’stlar davrasida sheva birliklari keng qo’llaniladi.

Beshinchi jihat – sheva leksikasining madaniy-kod funksiyasidir. Har bir sheva o’zida muayyan madaniy va tarixiy tajribani aks ettiradi. Dialektal birliklar orqali milliy qadriyatlar, an’analar va mentalitet ifodalanadi. O’zbek tilida qarindoshlik terminlarining keng qo’llanilishi jamiyatning kollektivistik xususiyatini aks ettiradi.

Bu jihat ingliz tilida nisbatan kamroq namoyon bo’lib, u yerda sheva birliklari ko’proq ijtimoiy differensiallashuv bilan bog’liq. Shunday bo’lsa-da, ayrim dialektlar (masalan, britan dialektlari) madaniy identitetni ifodalashda muhim rol o’ynaydi.

Oltinchi jihat – sheva leksikasining kommunikativ strategiya yaratishdagi roli. Nutq jarayonida gapiruvchi maqsadiga erishish uchun turli strategiyalardan foydalanadi. Sheva birliklari bu jarayonda samarali vosita bo’lib xizmat qiladi.

Masalan, hazil qilish, kinoya yoki istehzo ifodalashda ko’pincha sheva birliklari qo’llaniladi. Bu esa nutqning pragmatik samaradorligini oshiradi. Zamonaviy tadqiqotlar ham ijtimoiy omillar nutqdagi ma’no va talqin jarayoniga sezilarli ta’sir ko’rsatishini tasdiqlaydi.

Yettinchi jihat – sheva leksikasining til o’zgarishidagi roli. Til doimiy ravishda rivojlanib boradi va bu jarayonda sheva birliklari muhim rol o’ynaydi. Tadqiqotlarga ko’ra, yangi leksik birliklar ko’pincha shevalarda paydo bo’lib, keyinchalik umumxalq tiliga o’tadi.

Bu jarayon ingliz tilida ayniqsa tez kechadi, chunki global kommunikatsiya va internet til o'zgarishlarini tezlashtiradi. O'zbek tilida esa bu jarayon nisbatan sekinroq, ammo barqaror tarzda amalga oshadi.

Sakkizinchi jihat – sheva leksikasining ijtimoiy differensiallashuvdagi roli. Til jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik va farqlarni aks ettiradi. Dialektal birliklar orqali insonning ijtimoiy maqomi, ta'lim darajasi va kasbiy mansubligi haqida ma'lumot olish mumkin.

Bu jihat ingliz tilida kuchliroq namoyon bo'lib, ayrim dialektlar past yoki yuqori ijtimoiy status bilan bog'lanadi. O'zbek tilida esa bu jarayon kamroq ijtimoiy baholash bilan bog'liq bo'lib, ko'proq hududiy farqlar bilan izohlanadi.

To'qqizinchi jihat – sheva leksikasining kommunikativ samaradorlikka ta'siri. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, suhbatdoshlar bir xil yoki o'xshash til variantidan foydalanganda muloqot samaradorligi oshadi [2]. Bu esa sheva birliklarining kommunikativ jarayondagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

O'ninchi jihat – sheva leksikasining diskursiv funksiyasi. Nutqning turli janrlarida (badiiy adabiyot, ommaviy axborot vositalari, internet) sheva birliklari turlicha funksiyalarni bajaradi. Masalan, badiiy asarlarda ular obraz yaratish vositasi sifatida qo'llaniladi, ijtimoiy tarmoqlarda esa identitet va ekspressivlikni ifodalaydi.

Shuningdek, zamonaviy kommunikatsiya vositalari (ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar) sheva leksikasining tarqalishiga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Bu esa tilning dinamik rivojlanishini ta'minlaydi.

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi umumiy xulosalarga kelish mumkin:

- sheva leksikasi kommunikativ tizimda ko'p funksiyali vosita hisoblanadi;
- u identifikatsiya, ekspressivlik va ijtimoiy moslashuvni ta'minlaydi;
- ingliz tilida ijtimoiy-guruhiy, o'zbek tilida esa hududiy-madaniy funktsiya ustun;
- sheva birliklari til o'zgarishi va rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Umuman olganda, shevaga xos leksika til tizimining ajralmas qismi bo'lib, u nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy va madaniy fenomen sifatida ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, shevaga xos leksika til tizimining muhim kommunikativ komponenti hisoblanadi. Ular nafaqat hududiy farqlarni aks ettiradi, balki ijtimoiy identitetni ifodalaydi, nutqni boyitadi va kommunikativ jarayonni tartibga soladi.

Ingliz tilida sheva birliklari ko'proq ijtimoiy guruhlar bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilida ular hududiy va madaniy identitetni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Bu esa til va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yana bir bor tasdiqlaydi.

Kelgusida sheva leksikasini pragmatolingvistik va diskursiv nuqtai nazardan chuqurroq o'rganish muhim ilmiy natijalarga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jalolova K.M. Ingliz va o'zbek tillarida shevaga xos leksik birliklarning struktur-semantik va sotsiolingvistik talqini. – Qo'qon DPI ilmiy xabarlar, 2026, №2, 456–467-betlar.
2. Habibova S.Q. Sotsiolingvistika fanining shakllanishi va manbalari. – 2025, 678–680-betlar.
3. “Ingliz va o'zbek tillarida shevaga xos so'zlarning sotsiolingvistik xususiyatlari”. – 2026, 12–18-betlar.
4. Sotsiolingvistika va dialektologiya. – 2023, 45–47-betlar.
5. Sultonova D. Sotsiolingvistikaning tilshunoslikdagi o'rni. – 2023, 76–78-betlar.
6. “Sheva va ijtimoiy identitet muammolari”. – 2024, 33–39-betlar.
7. “Dialektologiya asoslari”. – 2022, 101–110-betlar.

8. “Pragmalingvistika va nutq nazariyasi”. – 2021, 88–95-betlar.
9. “Til va jamiyat munosabatlari”. – 2020, 55–60-betlar.
10. British National Corpus asosidagi tadqiqotlar. – 2019, 120–130-betlar.
11. Corpus of Contemporary American English. – 2020, 98–105-betlar.
12. Global Englishes va dialekt tadqiqotlari. – 2021, 67–75-betlar.